

Rõika, Laashoone, Meleski ajaloost

Kolga-Jaani poolt tulles jõuame Lalsi külla, mille piiridesse, Põltsamaa jõe äärde jäävad nii Rõika kui Laashoone, kust Meleskisse on juba kiviga visata.

Praegu valitseb neis paigus vaikne mahajäetus, ent kunagised uhked ajad väärivad meeldetuletamist. Meleski klaasivabrik oli ju omal ajal Tsaari-Venemaa suuruselt teine ja Baltimaade suurim klaasimanufaktuur.

AJALOOST

Kõik sai alguse Vana-Põltsamaa ettevõtlikust mõisnikust **Woldemar Johann von Lauw**'st, kes koos Uue-Põltsamaa mõisahärra Heinrich von Lilienfeldtiga rajas tollase Liivimaa silmapaistva tööstuskeskuse, kus muude ettevõtmiste kõrval tegutses ka klaasimanufaktuur. See saigi seemneks, millest hiljem kasvas Rõika-Meleski klaasivabrik. Lauw esimene klaasikoda oli Pedja jõe ääres Utsalis, tema teine klaasiahi, nn. Laashoone läks tööle 1764. a. Põltsamaa jõe ääres Rõika metsavahikoha juures. Ta asutas veel mitmeid klaasikodasid ja rajas 1781. a. peeglimanufaktuuri. Metsa, mis andis kütet, oli siinkandis rohkesti. Klaasimeistrid ja käsitöölised olid enamasti sakslased, osa töolistest vabad eestlased ja soomlased, peale selle töötas klaasimanufaktuuris ka pärisoriseid talupoegi. Pärast Lauw surma anti klaasimanufaktuur rendile.

18. saj. lõpul algab Rõikal ja Meleskis Amelungide aeg. Amelungid pidasid edukat peeglivabrikut Saksamaal, aga pärast seda, kui Katariina II seab klaasiimpordile kõrged maksud ja soovib arendada klaasitööstust Venemaal, saavad Amelungide vabriku head ajad otsa. Osa suguvõsast siirdub Ameerikasse, **Anton C. Fr. Amelung** koos poja Carl Philipiga läheb Peterburisse. Ja tänu juhusele avanevad neile uued võimalused Liivimaal. Öises Peterburis lõbusalt olemiselt koju sõitva noore Amelungi tõld pörkab kokku Liivimaa mõisniku von Rautenfeldi tõllaga ja Carl Philip viib viga saanud Rautenfeldi oma koju kosuma. Sellest tutvusest sünnib Carl Philipil mõte rajada Liivimaale klaasivabrik. Moodustatakse firma, mis võtab rendile Lauw' st maha jäänud klaasitööstuse. Aasta on 1792. Kahe aasta pärast viiakse vabrik Võisiku mõisa maadele.

1794 tuleb siamaale Anton Carl Amelung, et rajada Võisikule soisesse metsa klaasivabrik. Ta toob Saksamaalt kaasa 40 töölisperet (200 inimest). Asutakse Rõikale, kus tol ajal oli väike jahuveski. Meleski oli alles täiesti metsik paik. Algus oli raske, küll kimbutas külmatõbi, küll olid kallal sääsed-kärbsed. Amelung ja tema kaks poega talvitusid samasuguses ilma põrandata ja ajutise koldega hurtsikus nagu töölisedki.

1795. aastaks suudeti Rõika ja Meleski vabrikud ometi üles ehitada. Võisiku mõisnik von Bock, kes oli üks firma osanikest, andis peale maa omalt poolt veel 60 tugevat pärisorja töölisteks ja varustas vabrikut küttepuudega. Vabrikud ristiti von Bocki naise ja tütre järgi: Rõika-Catharina ja Meleski-Lisette. Meleskis olid sulatusahjud, Rõikal poleerimisveskid.

Võisiku mõisahärradest on kirjutanud oma romaanis „Keisri hull” Jaan Kross.

Pärast A. C. Fr. Amelungi surma 1798. a. olid vabrikud ajutiselt rentnike käes ja äri kiskus allamäge.

1806 võttis vabriku üle **Carl Philip Amelung** – seesama mees, kelle mõttest oli vabrik sündinud. Ta kolis Rõikale elama ja ostis vabrikud kaasosanike käest välja. Pärast tema surma 1817 asus ettevõtet juhtima tema poeg **Carl Amelung**, kes viis vabriku tõusuteele. Kauba ja tooraine vedamiseks süvendati Põltsamaa jõge, puhastati Emajõge, kaevati kanaleid. Tema eestvõttel ehitati Eesti esimene aurulaev, mida kasutati nii kauba veoks kui lõbusõitudeks. Rõikal jätkusid hoogsalt ehitustööd ja uuendused. Tollal oli vabrikuasulates elanikke juba üle 800. Seltskond oli rahvusvaheline: siin elasid ja töötasid koos sakslased, venelased, eestlased.

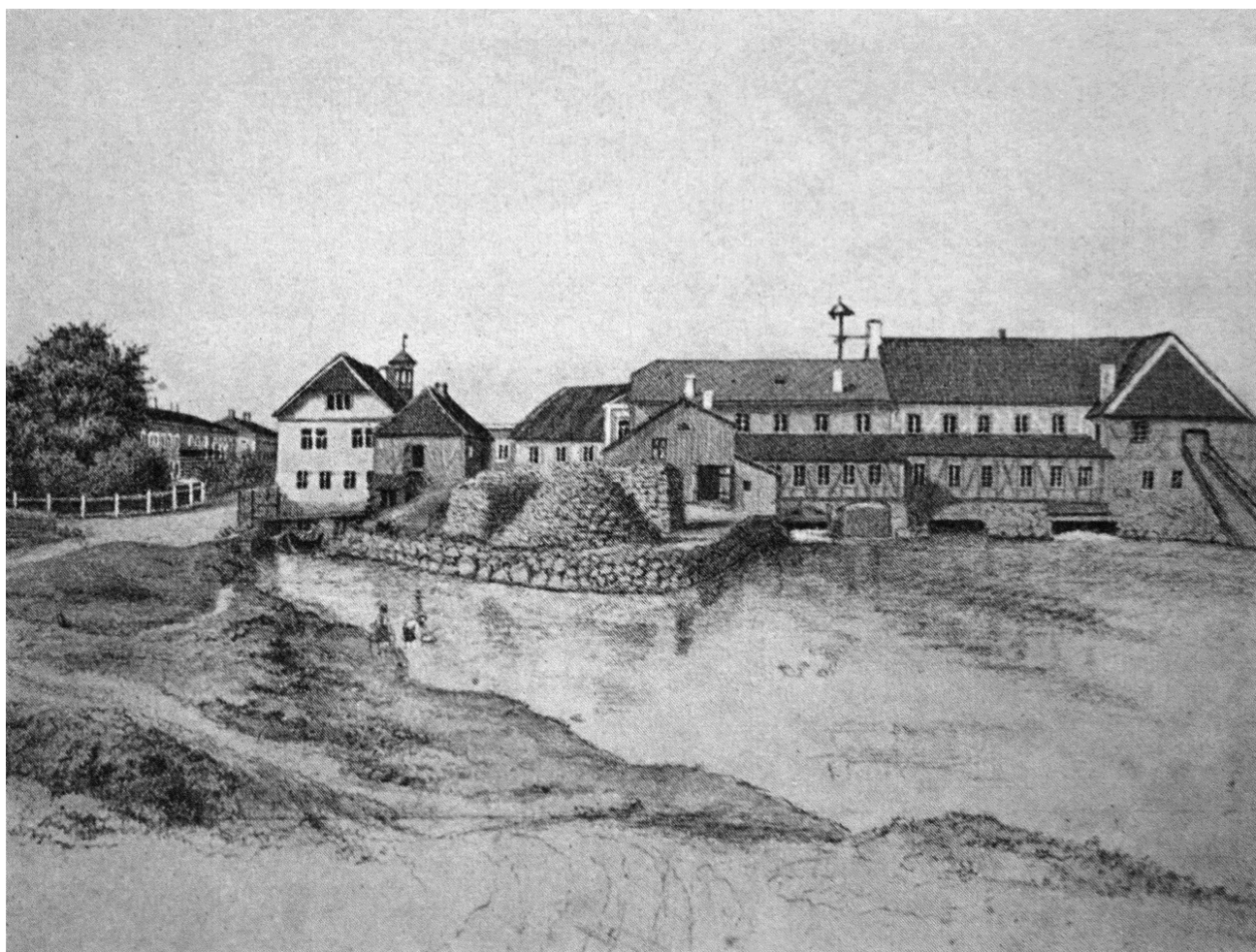
Pärast Carl Amelungi surma 1856 juhtis vabrikut Amelungide sugulane Alexander Grauben. Vabrik aina edenes.

1864 asus vabrikut juhtima **Friedrich Amelung** koos oma nõo, ilmakuulsa keemiku Hermann Benrathiga.

Rõika klaasivabrik 19. saj. keskel. W. S. Stavenhageni järgi.

1866 valmib Meleskis uus vabrikuhoone – seesama, mille maakividest müürid seisavad püsti siiani. Elu läks aina ülesmäge. Ajapikku aina suurenes ka sealsamas ametit õppinud eestlastest klaasitegijate hulk. Friedrich Amelung ise oli mitmekülgne mees. Nagu tema vanaisa Carl Philip, kuulus ka Friedrich Venemaa esimaletajate hulka. Lisaks tegi ta endale nime tunnustatud kultuuriloolasena. Aga tal oli veel üks kirk – kaardimäng. Osalt kaardimänguvõlgade katteks müüs ta vabrikud 1902. a. maha. Amelungide aeg Rõikal ja Meleskis oli lõppenud. Nad olid vabrikuid juhtinud mitu põlve järjest pisut enam kui sajandi jagu aastaid (1792–1902). **See oli Rõika ja Meleski kuldaeg.** Amelungidest jäi siia heal järjel vabrik ja igati arenenud piirkond. Töölised elasid vabriku majades, korter ja küte oli prii, samuti saun, kasutada oli peenramaa. Vabrik pidas tööliste lastele kaht kooli, mõlema vabriku juures oli epideemiatega puhuks oma haigla, vanaks või töövõimetuks jäänud töölistele maksti pensioni, toetati ka leski, kuni lapsed olid võimelised neid üleval pidama. Amelungid hoidsid oma töölisi.

Meleski klaasivabrik 19. saj. keskel. W. S. Stavenhageni järgi.

Uue sajandi alguses läks vabrikul ka pärast Amelunge esialgu hästi, kuid maailmasõda ja Venemaa turu kadumine mõjusid halvavalt.

1914 lõpetati peeglite valmistamine ja Rõika vabrik suleti. 1917 jäi seisma ka Meleski. Pärast sõda ei

suutnud uued omanikud vabrikut kuidagi käivitada ja töökorras masinaid asuti müüma vanarauaks. Toona seisis pea kõik Eesti klaasitööstused. Majanduse stabiliseerudes alustati Meleskis taas tootmist, kuid enam ei valmistatud peegleid, vaid pudeleid, purke, klaase, karahvine jm. õõnesnõusid nii puhutud kui pressitud klaasist. Mudeleid oli kokku ligi 400. Töölisi oli vabrikus juba paarsada. Meleskis avati ka klaasitööstuse kool.

1924 oli võtnud vabriku rendile **Johannes Lorup**. Noore, haritud ja hea ärivaistuga juhi käe all arenes vabrik jõudsalt kuni 1930ndate aastate majanduskriisini, mil vabriku seis muutus üha perspektiivikumaks ja 1933. aastal andis Lorup aktsionäridele üle seiskunud vabriku, ise aga suundus koos hulga töölistega Tallinnasse, kus avas uue klaasivabriku. Peagi tekkis juurde uusi klaasitööstusi ja konkurents püsimiseks loodi Meleski ja Lorupi vabrikute ühine klaasitööstusmonopol. Aga saabusid hoopis teised ajad.

1940 natsionaliseeris nõukogude võim Lorupi vabriku ja see liideti Meleski ning Tartu klaasivabrikuga. Uus vabrik sai nimeks Tarbeklaas.

Teisest maailmasõjast tuli vabrik välja suuremate kahjudeta. Saksa okupatsiooni ajal vabrik seisis. Kui punaväelased taas lähenesid, jäi Meleski võitlusliinile. Vabrikahoone jäi terveks tänu kahele rindelt koju jõudnud vabrikutöölisele Nikolai Drevingule ja Otto Kassile, kes nurjasid sakslaste plaani vabrik lõhata.

Töö Meleski vabrikus jätkus kohe pärast sõda, kuid seisakud olid sagedased. Näikse nii, et juhtkond tegeles rohkem võitlusega „nõukogudevastaste elementidega” ja parteikoosolekute pidamisega kui vabriku töö korraldamisega. Allakäik aina süvenes.

1955. aastal spetsialiseeruti ainult rohelisest klaasist pudelite valmistamisele.

1960 anti Meleski klaasivabrik Tartu Ehitusmaterjalide Tehase alluvusse ja 1965 algas Meleski tsehi ümberehitamine. Tolleaegne vabriku direktor Heino Koort püüdis Meleskis elujärge igati parandada, kuid tema aeg vabriku juhina ei kestnud kaua. Vahetusid juhid, vabrikul ja Meleski elanikel olid kehvad ajad. Kui N Liidus võimule tulnud Gorbatsšov piiras alkoholitarbimist, vähenes ka nõudlus pudelite järele ja Tartu peakontoris otsustati Meleskis klaasitootmine lõpetada.

1987 valmis Meleski vabrikus viimane pudel. Paar aastat toodeti Meleskis hoopis kummist paneelitihendeid, 1992. aastal jäi vabrik lõplikult seisma.

Vabrikuhooned on käinud ühelt omanikult teisele, kes on sealt võtnud, mis võtta oli. 1993. a. hävitas tulekahju kontorihoone ja Heino Koorti ajal loodud vabrikumuuseumi. Praegu kuuluvad vabrikuhooned Elukeskkonna Korralduskeskusele ja Meleski klaasivabriku varemed kannavad moekat Meleski Kultuurivabriku nime.

Elu Meleskis on nüüd, meie vabas ja tublis riigis sama hästi kui hääbunud. Ja sellest on kahju. Eesti pikima ajalooaga klaasivabriku varemetes kolaja võib hea õnne korral praegugi leida rohu seest helkiva tükikese ajalugu – omal ajal täideti praaktoodanguga nii tehase ümbrust kui metsateid.

Rõika-Meleski klaasivabriku käekäigust erinevatel aegadel kirjutab väga huvitavalt Ville Dreving oma raamatus „Meleski klaasivabriku kolm sajandit”. Enamjaolt sealt on pärit needki teadmised, mis siin kirja pandud.

Aga aeg on minevikust välja ja teele asuda.

Daila Aas, september 2014

Kasutatud kirjandus:

Ville Dreving. Meleski klaasivabriku kolm sajandit. Eesti Ajalookirjastus, Tartu 2013.